O‘ZBEKISTONDA SAYLOV QONUNCHILIGI EVOLYUTSIYASI VA UNING SIYOSIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDAGI AHAMIYATI

Abdusattorov Faxriddin Abduqahhorovich
Sirdaryo viloyati, Hududiy saylov komissiyasi raisi o‘rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda saylov qonunchiligining evolyutsiyasi, uning shakllanish va rivojlanish bosqichlari hamda siyosiy barqarorlikni ta’minlashdagi institutsional ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Saylov tizimining huquqiy asoslari, demokratik islohotlar jarayonidagi o‘rni, xalqaro standartlarga moslashuvi va fuqarolarning siyosiy ishtirokini kengaytirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, saylov qonunchiligi va siyosiy legitimlik, ijtimoiy ishonch hamda davlat boshqaruvi barqarorligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik nazariy va amaliy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: saylov qonunchiligi, saylov tizimi, demokratik islohotlar, siyosiy barqarorlik, legitimlik, fuqarolik jamiyati, saylov kodeksi, siyosiy ishtirok, demokratizatsiya, xalqaro standartlar.

O‘zbekistonda saylov qonunchiligi evolyutsiyasi mustaqillikdan keyingi davrda davlat qurilishining eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanib, izchil ravishda modernizatsiya qilib borilayotgan murakkab huquqiy va institutsional jarayonni ifodalaydi. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab saylov tizimini demokratik tamoyillar asosida qayta qurish, fuqarolarning siyosiy huquqlarini kafolatlash hamda davlat hokimiyatini shakllantirishning huquqiy mexanizmlarini yaratish ustuvor vazifa etib belgilandi. Shu jarayonda saylov instituti nafaqat huquqiy tartibot elementi, balki jamiyatning siyosiy madaniyati va demokratik ongini shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy institutga aylandi.

Saylov instituti demokratik davlat tizimining markaziy tayanchi bo‘lib, u orqali fuqarolar davlat hokimiyatini shakllantirish jarayonida bevosita ishtirok etadi va bu jarayon siyosiy legitimlikni ta’minlashning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi, chunki hokimiyatning qonuniyligi aynan xalq irodasiga tayanishi barchamizga ma’lum holatdir.

Demokratik nazariyalarda saylovlar jamiyat va davlat o‘rtasidagi asosiy “bog‘lovchi mexanizm” tarzida ifodalanadi. Xususan. siyosatshunos A. Lijphart demokratik tizimlarda saylov institutlarining barqarorligi siyosiy tizim barqarorligining hal qiluvchi sharti ekanligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, saylov jarayonlari qanchalik barqaror, inklyuziv va adolatli bo‘lsa, siyosiy tizim ham shunchalik mustahkam va uzoq muddatli rivojlanish qobiliyatiga ega bo‘ladi [6].

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonda saylov qonunchiligining rivojlanishi oddiy huquqiy islohotlar majmui sifatida emas, balki keng qamrovli siyosiy modernizatsiya jarayonining tarkibiy qismi deb qaraladi. Bu jarayon esa davlat boshqaruvini demokratlashtirish, siyosiy institutlarni mustahkamlash hamda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bilan bevosita bog‘liqdir. Saylov qonunchiligi takomillashuvi orqali siyosiy raqobat uchun teng sharoitlar yaratiladi va fuqarolarning siyosiy faolligi oshadi hamda davlat hokimiyatining ochiqlik darajasi kengayadi.

Bundan tashqari, saylov tizimining modernizatsiyasi jamiyatda siyosiy ishonchni shakllantirish va mustahkamlashga xizmat qiladi. Fuqarolar o‘z ovozining ahamiyatli ekanini his qilgan taqdirda, siyosiy jarayonlarga nisbatan mas’uliyat va ishtirokchilik kuchayadi. Bu esa o‘z navbatida ijtimoiy barqarorlik va siyosiy tizimning barqaror ishlashini ta’minlaydi. Shu sababli saylov qonunchiligining rivojlanishi nafaqat huquqiy tizimning takomillashuvi, balki jamiyatning umumiy siyosiy madaniyati va demokratik qadriyatlarining mustahkamlanishi bilan ham chambarchas bog‘liqdir.

Mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekistonda saylov tizimini shakllantirish davlat qurilishining eng muhim va strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida amalga oshirildi. Bu davrda yangi siyosiy-huquqiy tizimning asoslarini yaratish zarurati yuzaga kelgan bo‘lib, saylov instituti Konstitutsiyaviy normalar asosida mustahkamlandi hamda demokratik tamoyillar bosqichma-bosqich joriy etila boshlandi. Xususan, umumiy, teng va yashirin ovoz berish prinsiplari saylov jarayonining asosiy huquqiy poydevori sifatida belgilandi va bu tamoyillar fuqarolarning siyosiy huquqlarini kafolatlashda muhim rol o‘ynadi [1]. Ushbu bosqichda saylov tizimi nafaqat huquqiy mexanizm sifatida, balki yangi davlatning siyosiy legitimligini ta’minlovchi asosiy institut sifatida shakllandi.

Mazkur davrning asosiy vazifasi mustaqil davlat institutlarini yaratish, ularning funksional faoliyatini yo‘lga qo‘yish hamda siyosiy tizimni huquqiy jihatdan barqarorlashtirishdan iborat edi. Shu ma’noda saylov tizimi davlat hokimiyatini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida xizmat qildi va fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini ta’minlashga qaratildi. Dastlabki bosqichda saylov qonunchiligi nisbatan soddaroq bo‘lsa-da, u keyingi demokratik islohotlar uchun asosiy poydevor vazifasini bajardi.

Keyingi bosqichlarda O‘zbekistonda saylov qonunchiligi izchil va tizimli ravishda takomillashtirildi. Bu jarayonda siyosiy tizimni liberallashtirish, ko‘ppartiyaviylikni rivojlantirish hamda siyosiy raqobat muhitini shakllantirishga alohida e’tibor qaratildi. Siyosiy partiyalar faoliyatining kengayishi saylov jarayonlarida real raqobatni kuchaytirib, fuqarolarga muqobil tanlov imkoniyatini yaratdi. Bu esa demokratik jarayonlarning chuqurlashishiga xizmat qildi.

Shuningdek, saylov jarayonlarining ochiqligi va shaffofligini ta’minlashga qaratilgan huquqiy va institutsional mexanizmlar bosqichma-bosqich joriy etildi. Saylov komissiyalarining mustaqilligini kuchaytirish, saylov jarayonlarini kuzatish tizimini rivojlantirish hamda fuqarolik jamiyati institutlarining ishtirokini kengaytirish natijasida saylovlarning adolatli o‘tish darajasi oshdi. Bu o‘zgarishlar jamiyatda siyosiy ishonchni mustahkamlash va davlat hokimiyatining legitimligini kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Saylov qonunchiligining sifat jihatidan yangi bosqichi 2019-yilda O‘zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi qabul qilinishi bilan boshlandi. Ushbu hujjat mamlakat saylov tizimini tubdan modernizatsiya qilishga qaratilgan eng muhim huquqiy islohotlardan biri bo‘lib, ilgari turli normativ-huquqiy hujjatlarda tarqoq holda tartibga solingan saylov jarayonlarini yagona, tizimli va kompleks huquqiy asosga birlashtirdi. Natijada saylovlarni tashkil etish va o‘tkazishning barcha bosqichlari — saylovga tayyorgarlik, nomzodlarni ko‘rsatish, tashviqot jarayonlari, ovoz berish hamda natijalarni e’lon qilish jarayonlari yagona huquqiy mexanizm asosida tartibga solinadigan bo‘ldi.

Saylov kodeksining qabul qilinishi bilan saylov jarayonlarining shaffofligi va huquqiy aniqligi sezilarli darajada oshdi. Ushbu hujjat saylov tizimini xalqaro demokratik standartlarga yaqinlashtirishga xizmat qilib, fuqarolarning siyosiy huquqlarini yanada kengroq va aniqroq kafolatlash imkonini berdi [2]. Xususan, siyosiy partiyalarning saylov jarayonlaridagi ishtiroki uchun teng sharoitlar yaratish, ularning tashkiliy va huquqiy imkoniyatlarini kengaytirish orqali siyosiy raqobat muhiti mustahkamlandi. Bu esa demokratik jarayonlarning mazmunan chuqurlashishiga va siyosiy pluralizmning rivojlanishiga olib keldi.

Shuningdek, Saylov kodeksi saylov komissiyalarining huquqiy maqomini mustahkamlab, ularning mustaqilligini oshirishga qaratilgan muhim normalarni o‘z ichiga oldi. Bu orqali saylov jarayonlarining xolisligi va adolatliligi ta’minlanib, davlat organlarining saylov jarayonlariga aralashuvi darajasi huquqiy jihatdan cheklangan. Natijada saylovlarni boshqarish tizimi yanada professional va institutsional xarakterga ega bo‘ldi.

Fuqarolarning saylov huquqlarini kafolatlash ham Saylov kodeksining asosiy ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Unda har bir fuqaroning saylash va saylanish huquqi, saylov jarayonlarida erkin ishtirok etish imkoniyati hamda ovoz berish yasirinligining kafolatlanishi aniq belgilab qo‘yildi. Bu esa fuqarolarning siyosiy jarayonlarga ishonchini oshirish va ularning faolligini kuchaytirishda muhim rol o‘ynadi.

Saylov qonunchiligi evolyutsiyasi xalqaro demokratik standartlarga moslashuv bilan ham chambarchas bog‘liqdir. BMTning Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakti [3], YXHT/ODIHR saylov kuzatuv qo‘llanmalari [4] hamda Venetsiya komissiyasining saylov amaliyoti bo‘yicha kodeksi [5] milliy saylov tizimini takomillashtirishda muhim yo‘nalish bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu hujjatlar saylovlarning ochiqligi, tengligi va raqobatbardoshligini demokratik legitimlikning asosiy mezonlari sifatida belgilaydi.

Saylov qonunchiligi va siyosiy barqarorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik bevosita va tizimli xarakterga ega. Adolatli va shaffof saylovlar davlat hokimiyatining legitimligini mustahkamlaydi, fuqarolarning ishonchini oshiradi va siyosiy nizolarni kamaytiradi. S.Xantington siyosiy tizim barqarorligi institutlarning samaradorligi va qonuniyligiga bog‘liqligini ta’kidlaydi [7]. Shu nuqtai nazardan, saylov tizimi barqaror siyosiy rivojlanishning asosiy mexanizmlaridan biridir.

2024-yil 27-oktabrda O‘zbekiston Respublikasida Oliy Majlis Qonunchilik palatasi hamda mahalliy kengashlarga bo‘lib o‘tgan saylovlar mamlakat saylov qonunchiligi evolyutsiyasining amaliy natijasi sifatida muhim siyosiy-huquqiy voqea bo‘ldi. Ushbu saylovlar yangilangan Konstitutsiyaviy-huquqiy asoslar va Saylov kodeksida belgilangan demokratik tamoyillar amaliyotda qanday ishlayotganini ko‘rsatib beruvchi muhim indikator vazifasini bajardi. Shu jihatdan mazkur saylovlar nafaqat vakillik organlarini shakllantirish jarayoni, balki saylov tizimining institutsional yetukligini namoyon etuvchi siyosiy amaliyot sifatida ham baholanadi.

Saylov jarayonlarida fuqarolarning yuqori ishtiroki demokratik legitimlikning muhim ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qildi. Saylovchilarning faol qatnashuvi jamiyatda siyosiy ong va fuqarolik mas’uliyati darajasining ortib borayotganini ko‘rsatadi. Bu holat, o‘z navbatida, davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonch munosabatlarining mustahkamlanishiga ham xizmat qiladi. Siyosiy ishtirokning kengayishi demokratik institutlarning barqaror ishlashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va davlat hokimiyatining ijtimoiy legitimligini kuchaytiradi.

Shuningdek, saylov jarayonining xalqaro kuzatuvchilar tomonidan ijobiy baholanishi O‘zbekiston saylov tizimining ochiqligi va xalqaro standartlarga mos ravishda rivojlanayotganini tasdiqlaydi. Xalqaro kuzatuv institutlarining xulosalari saylov jarayonlarining shaffofligi, tashkiliy jihatdan puxtaligi hamda qonuniylik tamoyillariga rioya etilganini ko‘rsatdi. Bu esa mamlakatning demokratik islohotlar yo‘nalishidagi ijobiy imijini mustahkamlashga xizmat qildi.

Saylovlarning ochiq, tartibli va huquqiy asoslarda o‘tishi saylov tizimining institutsional samaradorligini yaqqol namoyon etdi. Saylov komissiyalarining faoliyati, siyosiy partiyalar o‘rtasidagi raqobat muhiti hamda fuqarolarning erkin tanlov imkoniyatlari saylov jarayonining demokratik ruhda tashkil etilganini ko‘rsatdi. Bu holat saylov qonunchiligi evolyutsiyasining amaliy natijasi sifatida davlat boshqaruvi tizimining yanada barqarorlashuviga xizmat qildi.

F.Fukuyama ijtimoiy ishonch yuqori bo‘lgan jamiyatlarda siyosiy va iqtisodiy barqarorlik darajasi ham yuqori bo‘lishini ta’kidlaydi [8]. Shu ma’noda, saylov tizimining adolatli ishlashi fuqarolar va davlat o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlab, siyosiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda saylov qonunchiligi evolyutsiyasi demokratik davlat qurilishining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u siyosiy barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Saylov tizimining izchil takomillashuvi davlat hokimiyatining legitimligini kuchaytiradi, fuqarolarning siyosiy ishtirokini kengaytiradi va jamiyatda ijtimoiy ishonchni mustahkamlaydi. Shu bois saylov qonunchiligini yanada rivojlantirish demokratik islohotlarning strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023. – 76 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi. – Toshkent: Adliya vazirligi, 2019. – 120 b.
3. International Covenant on Civil and Political Rights. – New York: United Nations, 1966.
4. OSCE/ODIHR. Election Observation Handbook. – Warsaw, 2010.
5. Venice Commission. Code of Good Practice in Electoral Matters. – Strasbourg, 2002.
6. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. – New Haven: Yale University Press, 1999. – 351 p.
7. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. – Norman: University of Oklahoma Press, 1991. – 366 p.
8. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. – New York: Free Press, 1995. – 457 p.